

УДК 94(477)“1944/1945”

© Володимир КОВАЛЬЧУК,
© Андрій ЯРЕМЧУК

«ПОЛЬСЬКІ» ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ ПІД ЧАС РАДЯНІЗАЦІЇ ГАЛИЧИНИ (весна 1944 – початок 1945 рр.)

У статті розглянуто одну з актуальних і малодосліджених тем історії німецько-радянської війни – особливості етнічного складу винищувальних батальйонів у Галичині навесні 1944 – на початку 1945 рр. Згадані формування створювалися місцевими управліннями НКВС на різних теренах СРСР, які раніше перебували під німецькою окупацією. Мета – створення допоміжного ресурсу для забезпечення швидкої радянзації. Проте у Західній Україні цей процес мав свою специфіку. Певна кількість перших винищувальних батальйонів за етнічним складом там виявилася або повністю польською, або переважно сформованою з представників цієї національності. Особливо рельєфно така особливість проявилася на Тернопільщині. Адже перші «польські» винищувальні батальйони в цьому регіоні виникають у лютому – березні 1944 р. Станом на серпень 1944 р. парамілітарні підрозділи, де домінували представники польської національності, з'являються на Станіславщині (нині – Івано-Франківська область). Починаючи із серпня, вони формуються в районах Дрогобицької області (21 травня 1959 р. включена до Львівської області) та на Львівщині.

Вже з перших тижнів формування батальйонів радянська влада залучає їхніх бійців до боротьби з «бандитизмом». Зокрема, це означало й активний пошук, виявлення, затримання, а також знищення учасників українського визвольного руху (насамперед членів Організації українських націоналістів-бандерівців й Української повстанської армії). Особовий склад батальйонів під час проведення таких операцій діяв, зазвичай, у складі оперативних груп райвідділів НКВС.

Після зміни радянської політики щодо Армії Крайової та укладання Люблінської угоди (вересень – жовтень 1944 р.) у СРСР починаються спроби зменшити відсоток представників польської національності у винищувальних батальйонах на території Галичини за допомогою мобілізацій до Червоної армії, польської прорадянської армії Берлінга, роззброєння польських «істребків», переведення їх на службу до інших мілітарних формувань. Радянська влада намагається мінімізувати кількісну перевагу польських «істребків» над українськими та російськими.

А ще навесні наступного року НКВС УРСР видає кілька розпорядчих документів, у яких прямо йдеться про усунення поляків із батальйонів.

Попри такі радикальні заходи радянської влади, «за інерцією» значний відсоток поляків у винищувальних батальйонах багатьох районів (особливо чітко це простежувалося на Тернопільщині) зберігався до травня – червня 1945 р.

Завдяки співставленню статистичних відомостей про еволюцію кількісного складу винищувальних батальйонів у Тернопільській області вдалося встановити, що з травня 1945 р. починається їх стрімке скорочення. На Станіславщині, Львівщині, Дрогобиччині таке теж сталося, але дещо згодом. Проте, коли це там таки відбулося, у батальйонах уже не домінували поляки.

Судячи з виявлених і проаналізованих архівних документів, на Львівщині, Дрогобиччині та Станіславщині створення та розвиток підрозділів «істребків», у яких переважали поляки, йшло з певним запізненням, якщо порівнювати з Тернопільщиною. Утім, чіткі висновки щодо цього можна буде зробити лише після істотного розширення джерельної бази. Вагомий потенціал мають ще недостатньо вивчені документи НКВС, зафоновані в архівах низки підрозділів Національної поліції на території Західної України.

Ключові слова: винищувальні батальйони, Західна Україна, радянська влада, НКВС, ОУН, УПА.

Діяльність винищувальних батальйонів (далі – ВБ) у західній частині України¹ наприкінці німецько-радянської війни (або, як їх ще позначали в джерелах українського підпілля, «істребительних баталіонів», «істребітелів», «істребків», «стрибків») – тема, яка продовжує перебувати на маргінесі наукових студій.

Нині частіше про батальйони пишуть краєзнавці, ніж працівники солідних наукових інституцій. Тому ознакою більшості праць, де зачіпається тематика «істребків», є «приземленість» до рівня малих населених пунктів – сіл (Г. Чемера), селищ міського типу чи міст-райцентрів із околицями (Є. Заплітний, Я. Свистун) [1–3].

Специфікою нечисленних наукових публікацій теж є чітко виражена регіональна «зосередженість» – коли досліджується еволюція, хронологія та конкретні прояви діяльності винищувальних батальйонів лише в певній західноукраїнській області (О. Безносок, Т. Ремарчук) [4; 5].

Утім, є і втішні приклади. Дослідники Г. Стародубець і В. Ільницький, наприклад, свого часу проаналізували й узагальнили діяльність винищувальних батальйонів у Західній Україні загалом [6; 7].

У більшості наукових праць із теми не акцентовано, що «істребки» – не унікальне явище, притаманне тільки Заходу України. Адже такі воєнізовані формування з боротьби у прифронтовій зоні чи близькому тилу з ворожими

¹ Маємо на увазі терени колишнього німецького дистрикту «Галичина» після відновлення там радянської влади. Територіально це нинішні Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська (без північної частини) області. У складі низки тамтешніх винищувальних батальйонів (особливо це стосується Тернопільщини) впродовж осені 1944 – початку 1945 р. служило багато поляків. Серед «істребків» Волинської та Рівненської областей їх було менше.

диверсіями та «бандитизмом» (сюди зараховували й членів національно-визвольних рухів) створювалися НКВС уже від початку війни 1941–1945 рр., причому в найрізноманітніших місцевостях СРСР [8, 180, 348].

Попри часткове висвітлення низки аспектів діяльності винищувальних батальйонів в історіографії, вкрай не вистачає об'єктивних досліджень про специфіку їхнього етнічного складу.

Певні (але дуже плідні) напрацювання щодо цього має хіба що історик Сергій Ткачов [9]. Ще у 1990-х роках, скориставшись фондами Архіву Управління внутрішніх справ у Тернопільській області (нині – Архівний підрозділ УМВС України у Тернопільській області), вчений на конкретних прикладах довів, що в низці тамтешніх батальйонів протягом певних часових проміжків переважали поляки. Утім, праця Ткачова «приземлена» лише до однієї області. Там немає порівнянь етнічного складу батальйонів Тернопільщини з іншими такими парамілітарними підрозділами, що функціонували в сусідніх регіонах.

З огляду на сучасний високий «градус» дискусії навколо складних сторінок історії України та Польщі 1940-х років, важливо проаналізувати національний склад винищувальних батальйонів у тих районах західноукраїнських областей, де домінували жителі польської національності. Маються на увазі деякі терени, які у роки нацистської окупації України належали до дистрикту «Галичина» («Distrikt Galizien»). Адже чимало тамтешніх поляків (нерідко пов'язаних із польським націоналістичним підпіллям), навіть після трансферу звідти радянською владою на Захід, прагнуло включення рідних населених пунктів до Польської держави, пам'ятаючи, що до 1939 р. Тернопільське, Львівське, Станіславське воєводства входили до Другої Речі Посполитої.

Отож, наша публікація (вона виконана в рамках проекту «Жертви українсько-польського протистояння 1939–1947 рр.») має на меті охарактеризувати роль і значення представників польської національності у винищувальних батальйонах на території Галичини. Вибір хронологічних меж статті зумовлений тим, що саме весною 1944 – початком 1945 рр. датується більшість виявлених нами згадок у документах про батальйони, у яких переважали поляки, на західноукраїнських теренах.

За спостереженням Сергія Ткачова, перші радянські винищувальні батальйони, де переважали поляки, формуються на Тернопільщині вже в лютому – березні 1944 р. Наприклад, у лютому в Збаразькому батальйоні (загальна чисельність – 166 осіб) служило 119 поляків. Навесні з представників цієї національності майже повністю складався Теробовлянський батальйон (78–80 бійців). З-поміж 48 членів Буданівського (нині с. Буданів входить до складу Теробовлянського району) аж 40 було поляками. Улітку 1944 р. 171 поляк нараховувався у Бережанському батальйоні (загальна чисельність – 180 бійців) [9, 123, 124, 130, 131].

Станом на 1 червня 1944 р., як встановив згаданий вчений, у Тернопільській області вже діяв 21 винищувальний батальйон. Із 1046 осіб, котрі там служили,

617 (тобто 59 %) були поляками [9, 123]. Ця інформація підтверджується іншим джерелом [10, 105–105 зв.].

Дещо незрозуміло з первісним етнічним складом Бучацького батальйону. З одного боку, є інформація Ткачова про те, що наприкінці липня, незадовго після створення формування, з-поміж 250 осіб особового складу 110 мало польську національність [9, 130]. Утім, за спостереженням дослідника Нестора Мизака, щонайменше з кінця липня до листопада 1944 р. на Бучаччині «істребками» були «переважно» поляки. Цей учений також наводить приклади убивств ними українців у таких місцинах нинішнього Бучацького району, як ліс біля с. Скомо-рохи, с. Бариш, с. Заривинці. «Немає ні одного села на Бучаччині, де б поляки не залишили свої криваві сліди», – пише він [11, 170].

Трохи пізніше, ніж на Тернопільщині, у низці районів Станіславської області [12, 356] (нині Івано-Франківська), Львівщини та Дрогобиччини (теперішня складова Львівської області) [13, 170] також формуються радянські винищувальні батальйони із представниками польської національності.

Наприклад, із 70 поляків складався у серпні 1944 р. ВБ у смт Богородчани (теперішній райцентр Івано-Франківської області) [12, 356]. Такі ж «істребительні загони» з функціями «ревізій у селах, арештів і мордувань українців, ліквідації відділів ОУН» активно діяли літом 1944 р. у Галицькому та Тисменицькому районах [14]. Станом на 1–10 листопада 1944 р. в райцентрі смт Ланчин того самого регіону допомогу місцевим працівникам НКВС надавали 50 «істребків», із яких 30 було поляками, а 20 – українцями [12, 357].

На Станіславщині, як і на теренах Тернопільщини, яскраво проявлялися випадки непорозумінь «істребків» із місцевим українським населенням. Наприклад, підрозділ у м. Коломия заарештував кількох українців із с. Пилипи Коломийського району та с. Трач Косівського району. У с. Стопчатів (той самий район) поляки на радянській службі зруйнували муровану церкву та Народний дім. 1 травня 1944 р. в с. Воскресинці Коломийського району вони вбили студента Політехніки Мирослава Григорчука та поранили його сестру, вкинувши до хати гранату [12, 357].

Щодо тодішньої Дрогобицької області, то начальник обласного УНКВС Сабуров і заступник начальника штабу винищувальних батальйонів Остапенко видали розпорядження про їх створення 12 серпня 1944 р. Серед категорій осіб, яких набирали до батальйонів, про представників польського етносу спеціально не обумовлювалося. А містилося «нейтральне» формулювання, що вони комплектуватимуться з «партизанських загонів, які раніше діяли на окупованій території», а також з-поміж «перевіраних, сміливих і самовідданих комуністів, комсомольців, радянських активістів» [15, 1].

Нерідко відомості щодо перших місяців існування деяких ВБ доволі суперечливі.

Розглянемо, наприклад, драматичну історію одного з батальйонів у м. Бережани, райцентрі Тернопільської області. За Шимоном Редліхом,

наприкінці липня 1944 р., після входження Червоної армії (дала – ЧА) у цей райцентр, 150 членів польської Армії Крайової (далі – АК) приєдналося до місцевого винищувального батальйону [16, 216].

Втім, вказана чисельність більша, ніж наведена в записці по «ВЧ» начальника УНКВС Тернопільської області Сараєва від 29 липня 1944 р. Як пише автор (маючи на увазі підрозділ АК), після відступу німців у м. Бережани залишився «польський партизанський загін» зі 130 осіб під командуванням капітана Франца Токарчика. Останній пішов до начальника райвідділу НКВС «з пропозицією допомоги у боротьбі з українськими націоналістами». Той повідомив про візиту «область», а відтак з УНКВС у м. Бережани командували агента «Свого» (поляка за національністю) дізнатися деталі. Згодом посланець доповів, що 26 липня керівники місцевої «польської організації» провели нараду, на якій ухвалили «запропонувати» Бережанському РВ НКВС 50 поляків із метою використання як бійців ВБ для охорони міста. 28 липня аківець Шинальський зайшов у райвідділ, щоб повідомити про це. Втім, там від нього зажадали надати анкетні відомості про всіх місцевих польських «партизанів». Вчинили так, бо мали вказівку з УНКВС Тернопільської області мобілізувати їх до польської армії (прорадянська армія Андерса), як тільки туди почнеться призов [17, 141–141 зв.].

Зрештою, у науковій монографії Ігоря Іллюшина значиться, що «угруповання поручника Шинальського в Бережанах було роззброєне», а його самого потім ще неодноразово допитували в НКВС як члена Армії Крайової (йдеться про 2-гу роту 51-го піхотного полку АК, яка налічувала близько 120 бійців) [18, 350].

Датою ж створення Бережанського ВБ, якщо вірити цитованій записці Сараєва, стало 11 серпня 1944 р. У середині місяця там уже служило 180 бійців, із яких 151 був поляком, 16 – росіянами та 13 – українцями. «З дня створення батальйон брав участь у всіх бойових операціях, які проводилися у районі. Самочинно батальйон не виступав, а діяв як допоміжна (для військ НКВС) озброєна потуга. Усіма його операціями керували оперативні працівники обласного управління НКВС», – доповіли наркомуну НКВС СРСР Круглову письмово з м. Чортків 27 серпня 1944 р. [17, 203].

Одним із найголовніших завдань радянських винищувальних батальйонів у Західній Україні було придушення українського визвольного руху. «Батальйон насамперед використовується для боротьби із бандитизмом і ліквідації ОУНівських боївок», – наголошували 3 травня 1945 р. радянські уповноважені після перевірки такого формування у тодішньому райцентрі с. Товсте [19, 14]. Отже, домінування в перших таких формуваннях поляків, їхнє «сусідство» із цивільними українцями несприятливо позначилося на і без того напружених польсько-українських міжетнічних взаєминах загалом.

Факти переходу членів польського націоналістичного підпілля у «стрибки» на теренах колишнього Заліщицького повіту Тернопільщини – спостерігав невідомий оунівець у жовтні 1944 р. «Польське підпілля, яке запримічується,

активно не виступає проти українського народу, вони явно виступають під плащиком «істребительних баталіонів», – писав він [20, 241].

«У Тереховлянському та Бережанському винищувальних батальйонах траплялися прояви націоналістичного антагонізму бійців винищувальних батальйонів-поляків щодо українського населення, а також випадки мародерства», – повідомлялося в одному з радянських документів за 1944 р. [19, 6].

Щось подібне практикував і батальйон райцентру м. Комарне на Дрогобищині (нині – м. Комарно Городоцького району Львівської області). Оскільки, згідно з вказівкою начальника райвідділу НКВС Рябкова, його сформували виключно з поляків, під час проведення операцій проти українських повстанців бійці формування били мирних жителів-українців, вилучали їхнє майно, палили будівлі, ображали. «Дії винищувального батальйону розпалювали національну ворожнечу між українським і польським населенням, за що мирне населення охрестило батальйон «польською поліцією», – підсумував 5 грудня 1944 р. у доповідній на адресу секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка в. о. прокурора УРСР С. Шугуров. У зв'язку із цим Шугуров зробив подання наркомуну НКВС УРСР про притягнення винних до відповідальності [13, 170].

Після укладання Люблінської угоди між СРСР і маріонетковим Польським комітетом національного визволення (9 вересня 1944 р.) починаються спроби «урівноважити» поляків і українців у винищувальних батальйонах. По-перше, польських «істребків», як інших поляків призовного віку, мобілізують до лав радянської так званої 1-ї Польської армії під командуванням генерала З. Берлінга [21, 65, 74]. Восени починається призов до радянської Червоної армії, якому підлягали й чоловіки польської національності 18–36-річного віку. Наприклад, у вересні райвійськкомат за один раз мобілізував до ЧА шістьох бійців із Коропецького винищувального батальйону, хоча там нараховувалося лише 55 осіб [22, 8].

Також частину польських членів винищувальних батальйонів енкаведисти роззброюють. Зокрема, у жовтні – на початку листопада 1944 р. позбавили зброї та «кудись вислали» поляків-бійців Поморянського батальйону (нині смт Поморяни – населений пункт Золочівського району Львівщини). Потім оголосили набір туди українців. Із с. Полюхів зголосилося 20 людей, із с. Альфредівка – семеро, з Унтервальдену – один [23, 208].

У Дрогобицькій області радянська влада береться за арешти поляків-«істребків» у грудні 1944 р. 20 числа одночасно арештували 250 поляків у містах Жидачів та Стрий, 40 – у с. Розділ, 10 – у с. Журавне. Арешти тривали до 15 лютого 1945 р. «Ті, що залишились, своєї поведінки не змінили», – писав оунівець [24].

Попри зміни у ставленні радянської влади до поляків у винищувальних батальйонах Західної України, на Тернопільщині їхнє домінування в деяких районах зберігається наприкінці 1944 р. На рубежі 1944/1945 рр. поляків було більше, ніж українців, росіян і представників інших національностей у таких формуваннях Бережанського (130 зі 143 осіб), Великобірківського (63 з 97), Золотопотоць-

кого (87 зі 110), Козівського (71 із 76), Монастириського (87 зі 125), Підгаєцького (127 зі 180) районів [6, 175; 9, 139]. Також поляки істотно переважали у винищувальних батальйонах, «приписаних» до НКВС, у с-щі Козова (71 із 76), с. Великий Глибочок (84 зі 116). У лютому 1945 р. перевага поляків над українцями зберігалася у винищувальних батальйонах Бучацького, Коропецького (120 із 206), Струсівського (56 із 90), Товстенського (70 зі 110) районів [9, 139–141].

Сутички та бої за участю «стрибків» із упівцями, випадки непорозумінь з українським цивільним населенням продовжуються далі. Зокрема, з цього боку вирізнявся батальйон у с. Мельниця-Подільська (нині – смт у Борщівському районі). У ньому налічувалося 100 бійців польської національності й лише один українець [25, 137]. Вони брали активну участь у каральних операціях проти українських повстанців на території Дністровсько-Збручанського трикутника – у районі сіл Іване-Пусте, Вовківці над Дністром, Дзвенигород, Латківці, Трубчин, Завалів, Окопи Святої Трійці та ін. В одному з боїв у лютому 1945 р. біля с. Вовківці, що над Дністром, вони поранили упівця Антона Качківського та захопили його в полон [25, 137–141; 26, 131–132]. В'язня замкнули в районній тюрмі, а 10 лютого 1945 р. влаштували привселюдну страту – повісили на площі міського ринку [25, 215]. Через три дні «червоні» викинули труп повстанця за с. Мельниця-Подільська. Хтось із односельців поховав героя на сільському кладовищі. У 1990-х роках люди поставили над його могилою кам'яний хрест [26, 132].

Загалом з-поміж понад чотирьох тисяч «істребків», котрі на початку 1945 р. служили радянській владі в Тернопільській області, поляки становили близько 60 % [16, 213]. Для порівняння, на Дрогобиччині польські «істребки» становили лише 22,75 % (1288 осіб) від загальної кількості бійців (5660 осіб) [27, 202–203]. Дивна річ, але незабаром, станом на 15 лютого, вже майже в кожному райцентрі та містечку Дрогобиччини діяли винищувальні формування, складені «переважно з неукраїнського елемента» [24].

Щодо Львівської області (без Дрогобиччини), то наприкінці 1944 р. там мешкало 162 229 осіб, а винищувальні батальйони, які тоді діяли, (орієнтовно три десятка) на 30 % склалися з місцевих поляків [28, 157, 158]. Загальна кількість «істребків» відома станом на 1 березня наступного року – 3219 осіб. Причому, судячи зі статті Тараса Ремарчука, винищувальні батальйони навесні існували ще не в усіх районах [5, 195]. Подекуди, як от на Бродівщині, зі створенням таких підрозділів «затягнули» аж до кінця 1945 р. [29, 144].

Проте на Олещині (нині колишній Олеський район – складова Буського району) їхня діяльність розгорнулася ще в 1944 р. Наприклад, житель с. Хмелів стверджував, що там винищувальний підрозділ (у складі семи поляків і трьох українців) сформували одразу після повернення радянської влади. Він же зізнався слідчим СБ, як разом з «істребками» різних сіл Олеського району із січня до червня 1945 р. брав участь у прорадянських акціях (каральних, розбійних чи грабїжницьких) на села Кругів, Верхобуж, Побіч (нині всі три – у Золочівському районі), Лукавець (тепер це Бродівський район) [30, 6]. Станом на

24 лютого 1945 р. в Олеському батальйоні, яким командував Михайло Горбачевський, служило 150 поляків [31, 67, 68].

Аналогічно поляки домінували в таких формуваннях низки районів нинішньої Івано-Франківщини. Зокрема, станом на 16 лютого 1945 р. в Отинійському районі (нині Отинія – смт Коломийського району) діяло два винищувальних батальйони, де представників польської національності налічувалося 81, тоді як українців – лише 69 [32, 54].

Навесні 1945 р. НКВС УРСР видає низку розпорядчих документів про усунення поляків із винищувальних батальйонів.

Певно, реакцією на якийсь із них стала березнева директива начальника УНКВС Тернопільської області Романа Сараєва про роззброєння поляків, що перебували у батальйонах, та виключення їх звітти [19, 44]. 20 квітня і 23 травня 1945 р. виходять директиви НКВС УРСР № 11/860 і № 11/80021-а аналогічного змісту [19, 28].

Але на місцях не поспішали виконувати ці вказівки. Наприклад, коли в березні в с. Товсте на Тернопільщині прибув Борис Іванов – начальник штабу районного ВБ (загальна чисельність – 50 осіб), то виявив, що поляки там складають немалі 40 % [19, 44]. У квітні – травні «багатими» на поляків залишалися Копичинецький (90 зі 161), Борщівський (62 зі 104) батальйони [9, 152, 153]. Польські «істребки» продовжували домінувати в Монастириському (148 зі 160), Бережанському (69 зі 102), Золотопотоцькому (90 зі 173), Великобірківському (109 зі 172) винищувальних батальйонах [9, 145; 33, 9].

У документах переважно радянських райвідділів НКВС, НКДБ Тернопільської, Станіславської, Львівської, Дрогобицької областей із середини 1944 – весни 1945 р. часом трапляються імена польських учасників винищувальних батальйонів.

Наприклад, до 27 вересня 1944 р. у Бережанському ВБ служили поляки Марцевич, Мазуркевич і Петрушевич [34, 13]. Їх (у іншому джерелі Мазуркевич проходить як Матусевич) за с. Карас обстріляли повстанці [35, 246]. Улітку до згаданого батальйону також належав поляк Прус (українські повстанці вистежили його батька та сина в с. Чверть і 12 серпня вбили обох) [35, 205].

Імена поляків Теробовлянського ВБ фігурують у радянських джерелах за осінь 1944 – початок 1945 р. Наприклад, цікавим свідченням про «польськість» цього батальйону є сюжет від 23 листопада, коли в с. Сороцьке ховали його бійця, Кобилюка. «Бандкущ під керівництвом Петра Русина (“Нечая”) влаштував засідку біля кладовища. Обстріляв похоронну процесію – вбито ксьондза, кількох бійців винищувального батальйону та до 40 осіб місцевого населення» [36, 214]. Станом на 9 грудня групу бійців цього батальйону очолював поляк Коханський, до 29 грудня 1944 р. в ньому служили поляки Коханський і Гарголь, до 3 січня 1945 р. – Собкович [37, 91; 36, 214]. У бою з українськими повстанцями, який стався 4 січня 1945 р. в с. Малий Говилів, одним із взводів Теробовлянського батальйону командував поляк Казімеж Кошовський. До тіла його підлеглого

Станіслава Собковича (згорів у вогні, був теж поляком) бандерівці прикріпили записку: «Вбитий повстанцями як істребитель» [9, 140]. 11 січня 1945 р. в згаданому батальйоні служив і польський боєць Антон Сорокопашний [37, 149].

До складу батальйону, що оперував у районі с. Білобожниця Чортківського району в 1945 р., входив поляк Михайло Когут [38, 27].

30 грудня 1944 р. в с. Пізнанка Гнила Скалатського району загинув боєць місцевого радянського батальйону, поляк за національністю Йосиф Андрійович Круль [37, 93].

Гудзовський, Лошада, Франкович – польські «істребки» з місцевого населення Коропеччини, діяли там на початку квітня 1945 р. [11, 169].

Станом на 13 січня 1945 р. в Буданівському ВБ проходив службу поляк Франк Бербе [37, 148].

На польському хуторі Підліски с. Лівчиці Жидачівського району Дрогобицької області перебували бійці винищувального батальйону – поляки Микола Михайлович Криницький і Стась Францович Бляткевич (середина грудня 1944 р.) [39, 35, 36].

До двадцятих чисел березня 1945 р. на території Бібрецького району (нині Бібрка – складова Перемишлянського району) діяв «видатний» польський «істребок» Петро Казиновський [40, 181].

Навіть на початку липня 1945 р. у винищувальних батальйонах Підволочиського, Пробіжнянського, Підгаєцького, Коропецького, Бучацького, Білобожницького, Монастириського, Золотопотіцького районів Тернопільщини поляки, хоча їх там було вже небагато, та все ще служили [19, 28].

На прикладі узагальнених нами статистичних даних про еволюцію кількісного складу винищувальних батальйонів у Тернопільській області впродовж травня 1944 – жовтня 1947 р. (Таблиця 1) добре простежується їхнє стрімке скорочення. Воно починається з травня 1945 р., а завершується у січні 1946 р.

Таблиця 1

Радянські винищувальні батальйони в Тернопільській області

Дата	Кількість батальйонів	Чисельність бійців	Джерело
Травень 1944	21	1046	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 1
01.07.1944	25	1227	
01.08.1944	38	2327	
01.09.1944	38	2947	
01.10.1944	39	3764	
01.11.1944	39	4029	
01.12.1944	39	4130	
01.01.1945	39	4232	

30.04.1945	?	7821	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 18.
01.07.1945	38	3751	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 379. – Арк. 43.
01.01.1946	60	3340	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 564. – Арк. 2.
01.02.1946	132	3955	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 564. – Арк. 6.
01.04.1946	562	12607	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 564. – Арк. 37.
10.06.1946	451	10085	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 564. – Арк. 44.
01.01.1947	38	7887	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 658. – Арк. 135.
31.10.1947	37	4039	ДАТО. – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 867. – Арк. 68.

Утім, «національне обличчя» винищувальних підрозділів Західної України в часи, коли чисельність бійців там починає зростати, стає не польським. Там уже переважно служать українці.

Але бували й цікаві винятки. Зокрема, доволі особлива ситуація склалася в Крукеницькому районі (нині Крукеничі – с. Мостиського району Львівщини). З жителів тамтешнього польського с. Пнікут радянська влада створила винищувальний батальйон чисельністю 80 осіб «як допоміжний елемент до стягання всяких большевицьких данин, податків та залишків контингенту» [41, 20]. Безпосередньо в райцентрі з членів цього батальйону наприкінці року перебувало 25 осіб, із яких 23 були поляками [41, 17]. Цих «істребітелів» залучали до охорони районних спиртзаводів, виборчих діляниць, банку в райцентрі [41, 22].

Схожі випадки «присутності» представників польської національності в «пізніх» радянських винищувальних батальйонах траплялися і в інших регіонах Західної України.

Отже, діяльність радянських винищувальних батальйонів на теренах Західної України, у складі яких домінували представники польської національності, стала помітним явищем останніх років німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Максимальна кількість таких батальйонів «проявила себе» в боротьбі з «бандитизмом» (до цієї категорії радянська влада зараховувала членів ОУН і УПА) у різних районах Тернопільщини. Батальйони, складені переважно з поляків, там починають виникати з травня 1944 р., проте через зміну радянської внутрішньої та зовнішньої політики вже восени 1944 – навесні 1945 р. поляків із цих батальйонів під різними приводами починають звільняти, надаючи вакантні місця українцям і представникам інших національностей. На Львівщині, Дрогобиччині, Станіславщині хронологічні межі діяльності підрозділів «істребків», у яких переважали поляки, були трохи іншими, ніж на Тернопільщині. Утім, для формулювання якихось висновків про це та діяльність тамтешніх «істребків» загалом необхідне розширення джерельної бази, насамперед за рахунок вивчення документів НКВС, які збереглися в архівних підрозділах УМВС у м. Львів та м. Івано-Франківськ.

Джерела та література:

1. Чемера Г.О. Село Вікно. Історія і сьогодення. Тернопіль: Лілея, 1998. – 142 с.
2. Заплітний Є.М. За тебе, краю мій: національно-визвольний рух на Гримайлівщині в 30–50 роках ХХ ст. – Тернопіль: Джура, 2002. – 348 с.
3. Свистун Я.З. Звірства «стрибків» на теренах Чортківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chortkiv.online/2018/02/16/zvirstva-strybkiv-na-terenah-chortkivschynu/>. – Назва з екрана.
4. Безносок О.П. Винищувальні батальйони в боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на теренах Станіславщини в 1944–1945 рр. // Галичина. – 2008. – Вип. 14. – С. 364–370.
5. Ремарчук Т.І. Винищувальні батальйони Львівщини (1944–1948 рр.) // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2008. – Вип. 10. – С. 193–203.
6. Стародубець Г.М. Радянські парамілітарні формування у боротьбі з оунівським підпіллям у Західних областях України // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2010. – Вип. 16. – С. 167–177.
7. Ільницький В.І. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2011. – № 2. – С. 49.
8. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том второй. Книга I: Начало (22 июня – 31 августа 1941 года) / Н.П. Патрушев и др. (ред.), В.П. Ямпольский и др. (состав.). – Москва: Русь, 2000. – 724 с.
9. Ткачов С.В. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1997. – 216 с.
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 73. – Оп. 1. – Спр. 460.
11. Мизак Н.С. За тебе, свята Україно. Кн. 4: Буцацький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА. – Чернівці: Букрек, 2004. – 400 с.
12. Макар В. Спомини та роздуми: Зібрання творів: У 4 т. Т. 4: Береза Картузька: Роки неволі та боротьби. – Київ: [б. в.], 2001. – 520 с.
13. Сергійчук В.І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1998. – 944 с.
14. Звіт за час від 28 липня до 3 вересня 1944 р. [автор і дата не вказані] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2891/>. – Назва з екрана.
15. Державний архів Львівської області. – Ф. 5023. – Оп. 1. – Спр. 108.
16. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919–1945. – Київ: Дух і літера, 2007. – 303 с.
17. ГДА СБУ. – Ф. 73. – Оп. 1 (2010). – Спр. 462.
18. Ільюшин І.І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 399 с.
19. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. п-1. – Оп. 1. – Спр. 379.
20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 376. – Т. 81.
21. Гайдай О., Хаварівський Б.В, Ханас В.В. Хто пожав «Бурю?». Армія Крайова на Тернопіллі 1941–1945 рр. – Тернопіль: [б. в.], 1996. – 176 с.
22. ДАТО. – Ф. п-10. – Оп. 1. – Спр. 3.

23. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 126.
24. Документ «Суспільно-політичний огляд терену (Дрогобицька область) за час від 1 листопада 1944 р. до 15 лютого 1945 р.» [автор не вказаний] (від 15.02.1945 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7777/>. – Назва з екрана.
25. Leszczyński Stanisław. Uwikłanie. Wspomnienia z Podola 1939–1945 / wprowadzenie, red. naukowa i aneks Tomasz Bereza. – Rzeszów, 2016. – 272 s.
26. Мизак Н.С. За тебе, свята Україно. Кн. 2: Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН, УПА (Чортківський надрайон ОУН). – Чернівці: Буковина, 2000. – 415 с.
27. Галів М.М., Ільницький В.І. Створення та діяльність винищувальних батальйонів у Дрогобицькій області (1944–1948) // Український визвольний рух. – 2009. – Зб. 13. – С. 195–230.
28. Ремарчук Т.І. Збройна боротьба комуністичного режиму проти українського визвольного руху на Львівщині (1943 – кінець 1950-х рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Тарас Ігорович Ремарчук. – Острог, 2011. – 239 с.
29. Ремарчук Т.І. Протинаціоналістична діяльність радянсько-партійних, силових структур Бродівського району в 1945 р. за матеріалами Державного архіву Львівської області / Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 5. (Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2012. – С. 142–146.
30. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 376. – Т. 52.
31. Повседневность террора: Деятельность националистических формирований в западных регионах СССР. Кн. 1: Западная Украина, февраль – июнь 1945 года / сост. А. Дюков и др., сопр. ст. О. Росов. – Москва: Фонд «Историческая память», 2009. – 232 с.
32. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. п-27. – Оп. 1. – Спр. 21.
33. ДАГО. – Ф. п-12. – Оп. 1. – Спр. 8.
34. ГДА СБУ. – Ф. 73. – Оп. 1 (2010). – Спр. 2.
35. Там само. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 547.
36. Там само. – Ф. 73. – Оп. 1 (2010). – Спр. 464.
37. Там само. – Спр. 290.
38. Штена М. Пам'ять кличе. – Чортків: Терно-граф, 2008. – 124 с.
39. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 372. – Т. 47.
40. Там само. – Спр. 376. – Т. 79.
41. Там само. – Т. 77.

© **Владимир КОВАЛЬЧУК, Андрей ЯРЕМЧУК**

«ПОЛЬСКИЕ» ИСТРЕБИТЕЛЬНЫЕ БАТАЛЬОНЫ ВО ВРЕМЯ СОВЕТИЗАЦИИ ГАЛИЧИНЫ (весна 1944 – начало 1945 гг.)

В статье рассматривается одна из актуальных и малоисследованных тем истории немецко-советской войны – особенности этнического состава истребительных батальонов в Галичины весной 1944 – в начале 1945 гг. Упомянутые формирования создавались местными управлениями НКВД в разных регионах СССР под немецкой оккупацией. Цель – создание вспомогательного ресурса для обеспечения быстрой советизации. Однако в Западной Украине этот процесс имел свою специфику. Определенное количество первых истребительных батальонов по этническому составу там оказалось или полностью польскими, или с большим количеством представителей этой национальности. Особенно рельефно такая особенность проявилась на Тернопольщине. Ведь первые «польские» истребительные батальоны в этом регионе возникают в феврале – марте 1944 г. По состоянию на август парамилитарные подразделения, где доминировали представители польской национальности, появляются на Станиславщине (ныне – Ивано-Франковская область). Начиная с августа они формируются в районах Дрогобычской области (21 мая 1959 г. включена во Львовскую область) и на Львовщине.

Уже в первые недели формирования батальонов советская власть привлекает их бойцов к борьбе с «бандитизмом». В частности, это означало активный поиск, выявление, задержание, а также уничтожение участников украинского освободительного движения (прежде всего, членов Организации украинских националистов-бандеровцев и Украинской повстанческой армии). Личный состав батальонов при проведении таких операций действовал, как правило, в составе оперативных групп райотделов НКВД.

После изменения советской политики в отношении Армии Крайовой и заключения Люблинского соглашения (сентябрь – октябрь 1944 г.) в СССР предпринимаются попытки уменьшить процент представителей польской национальности в истребительных батальонах на территории Галичины путем мобилизаций в Красную армию, польскую просоветскую армию Берлинга, разоружения польских «истребков», перевод их на службу в подобные формирования. Советская власть пытается минимизировать численное превосходство польских «истребков» над украинскими и российскими.

Несмотря на такие радикальные меры советской власти, значительный процент поляков в истребительных батальонах многих районов (особенно четко это прослеживалось на Тернопольщине) «по инерции» сохранялся до мая – июня 1945 г.

Путем сопоставления статистических сведений об эволюции количественного состава истребительных батальонов в Тернопольской области удалось

установить, что с мая 1945 г. начинается их стремительное сокращение. На Станиславщине, в Львовской, Дрогобычской областях такое тоже произошло, но несколько позже.

На Львовщине, Дрогобыччине и Станиславщине, если сравнивать с Тернопольщиной, создание и развитие подразделений «истребков», в которых преобладали поляки, шло с некоторым опозданием. Впрочем, четкие выводы по этому поводу можно будет сделать только после существенного расширения источниковой базы. Большой потенциал имеют еще недостаточно изученные документы НКВД, которые находятся в архивных подразделениях Национальной полиции ряда областных центров Западной Украины.

Ключевые слова: истребительные батальоны, Западная Украина, советская власть, НКВД, ОУН, УПА.

© Volodymyr KOVALCHUK, Andriy JAREMCZUK

THE «POLISH» DESTRUCTION BATTALIONS DURING SOVIETIZATION OF GALICIA (spring of 1944 – the head of 1945)

The article deals with one of the most relevant and insufficiently studied themes of the Soviet-German war history, namely the peculiarities of the ethnic composition of extermination battalions in Galicia in the spring of 1944 – early 1945. These formations were created by local NKVD departments in various areas of the USSR, which had been formerly under the German occupation. The purpose of their activity in such territories was to create an additional resource for ensuring rapid sovietization. However, in Western Ukraine, this process had its own peculiarity: a certain number of first extermination battalions, when speaking of their ethnic origin, appeared to be formed either entirely by Polish or more than half of representatives of this nationality. It was particularly obvious in the Ternopil region. Moreover, the first «Polish» destruction battalions in this region arose in February – March 1944. In Stanislavivsky region (now Ivano-Frankivsk region) the paramilitary units with prevaleting number of representatives of Polish nationality, appeared in August. Since then, they are gradually formed in the districts of the Drohobych (21.05.1959 included in the Lviv region) and Lviv regions.

From the very beginning of their activity, the Soviet authorities have drawn their fighters into the fight against Ukrainian «banditry». In particular, they were involved into active searching, detecting, detention, and also destruction of the participants of the Ukrainian liberation movement (first of all, members of the Organization of Ukrainian Nationalists Bandera (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA). In such operations the personnel of the extermination battalions most often fulfilled their tasks being a part of the operational groups of the NKVD district departments.

In September – October 1944 following some changes in Soviet policy regarding the Army of Craiova and making the conclusion of the Treaty of Lublin (September – October 1944), attempts have been made in the USSR to reduce the percentage of representatives of Polish nationality in the destruction battalions in the territory of Galicia. By mobilizing to the Red Army, the Polish pro-Soviet Army, Burling, the disarmament of the Polish «fists», and their transfer to service

in other militaristic formations, the Soviet authorities were trying to minimize the quantitative advantage of Polish «tricks» over Ukrainian and Russian ones. And in spring of next year, the NKVD of the Ukrainian Soviet Socialist Republic published several administrative documents, which were directly dealing with the removal of Poles from the battalions. Despite such radical measures of Soviet power, a significant percentage of Poles in the destruction battalions of many districts (especially clearly seen in the Ternopil region) remained «in inertia» until May – June 1945. By comparing the statistical information on the evolution of the quantitative composition of the extermination battalions in the Ternopil region, it was found that since May 1945 their rapid reduction had begun. In Stanislaviv, Lviv and Drohobych it happened later, as well. However, when it happened there, Poles were no longer a dominating nation in battalions. Judging by the discovered and analyzed archival documents, in Lviv region, Drohobych and Stanislaviv regions, the creation and development of «fighter» units in which the Poles dominated was a matter of late if compared with the Ternopil region. However, clear conclusions on this issue can only be made after a substantial expansion of the source base. The NKVD documents, held in the archives of the National Police of a number of regional centers of Western Ukraine, have not sufficiently been studied up to the present.

Keywords: *destruction battalions, Western regions of Ukraine, Soviet power, NKVD, OUN, UPA.*